

УДК 376:378(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176851>

Марина ЩЕРБИНІНА,

orcid.org/0000-0002-2358-5406

доктор медичних наук,

професор кафедри сучасних технологій діагностично-лікувального процесу

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

(Дніпро, Україна) scherbinina@ua.fm

Юлія БОРИСОВА,

orcid.org/0000-0001-9623-612X

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри соціальної роботи

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

(Дніпро, Україна) borisovayuliya2016@meta.ua

ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ СТУДЕНТІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ В ОСВІТНЄ ТА СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

У статті проаналізовано проблеми і чинники успішної інтеграції студентів з інвалідністю в освітнє та соціальне середовище. Підкреслена необхідність створення єдиної бази даних суб'єктів освітнього процесу з обмеженими функціональними можливостями як інформаційної основи інтегрованого освітнього середовища. Наголошено на важливості забезпечення методичної, кадрової, матеріально-технічної складових навчально-реабілітаційного супроводу осіб з інвалідністю на різних етапах освітнього процесу.

Ключові слова: *студенти з інвалідністю, заклади вищої освіти, загальноосвітні навчальні заклади, інклюзивна освіта, навчально-реабілітаційний супровід, інклюзивно-ресурсні центри.*

Maryna SHCHERBYNINA,

orcid.org/0000-0002-2358-5406

Doctor of Medicine,

Professor of the Department Modern Technologies

of the Diagnostic and Treatment Process,

Oles Honchar Dnipro National University

(Dnipro, Ukraine) scherbinina@ua.fm

Yuliia BORYSOVA,

orcid.org/0000-0001-9623-612X

Candidate of Sociological Sciences,

Associate Professor of the Department of Social Work,

Oles Honchar Dnipro National University

(Dnipro, Ukraine) borisovayuliya2016@meta.ua

PROBLEMS OF INTEGRATION OF THE STUDENTS WITH DISABILITIES INTO THE EDUCATIONAL AND SOCIAL ENVIRONMENT

The article analyzes the key problems and factors of the successful integration of students with disabilities into the educational and social environment. The necessity of creating an integrated database of educational process subjects with disabilities as an informational basis of the inclusive educational space (with the possibility of data exchange with medical institutions, other organizations, including non-governmental) is emphasized; monitoring of nosologies should be a necessary addition to such components of inclusive education system as the regulatory framework, information support, scientific, educational, methodological, personnel, material and technical support. The expediency of inclusive-resource centers establishing as centers of professional support of students with special educational needs is demonstrated. The necessity of further reduction of barriers of educational and social space and the elimination of discriminatory regulation of educational process in the issues of scholarship provision for contract students with disabilities (the right to academic and social scholarships) is emphasized. Experience of alternative funding for education of persons with disabilities as well as the implementation of innovative forms and methods of training, knowledge control and on-line practice for students with disabilities is observed. It is underlined that inclusive-resource centers are the organizational link that

can provide a comprehensive solution to the tasks of educational support and rehabilitation of students with disabilities by coordinating the work of all subjects of this process, its proper staffing, methodological, informational, financial, material-technical provision, cooperation with specialists from other institutions and non-governmental organizations. It is the inclusive resource centers that are able to give the process of educational and vocational training of students with special needs a continuous character, providing a link between the stages: school, university, employment.

Key words: *students with disabilities, institutions of higher education, secondary schools, inclusive education, educational-rehabilitation support, inclusive-resource centers.*

Постановка проблеми. В Україні, як й в багатьох інших країнах Європи та світу, законодавчо закріплено ідею забезпечення рівних умов доступу до вищої освіти, незалежно від соціального і майнового стану, стану здоров'я, а також від інших обставин. Законом про вищу освіту, Державною цільовою програмою «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року, Концепцією розвитку інклюзивної освіти окреслюються базові принципи реалізації права на освіту осіб з функціональними обмеженнями. Водночас, положення цих документів стосуються в основному середньої освіти і не враховують специфіки вищої школи (Кольченко, Нікуліна, 2013: 13).

Загальний характер задекларованих у нормативних актах принципів не дозволяє деталізувати особливості організації навчання осіб залежно від типу функціональних обмежень. На сьогодні в Україні практично в кожному ЗВО навчаються студенти з фізичними та сенсорними вадами різних нозологій, але говорити про організацію навчання за принципом інклюзії можна лише в поодиноких випадках. Поширеною є ситуація відсутності цілісної бази даних студентів з інвалідністю на рівні закладу освіти. Фактично, ЗВО залишають реабілітаційні заходи, яких потребують студенти з інвалідністю, лікувальним установам, не забезпечуючи належного фахового супроводу процесу їх навчання.

Проведення освітнього процесу на засадах інклюзії повинно спиратися на аналіз поширеності функціональних обмежень різного генезу в представників студентського контингенту. Моніторинг типу захворювань і вад розвитку є важливим доповненням таких складових системи інклюзивної освіти, як нормативно-правова база, інформаційна підтримка, наукове, навчально-методичне, кадрове, матеріально-технічне забезпечення. Означена діяльність є основою для створення в структурі ЗВО підрозділів, які б забезпечили навчання студентів з вадами здоров'я на засадах інклюзії.

Аналіз досліджень. Потужний доробок у наукове осмислення та практичне розв'язання проблеми інтеграції студентів-інвалідів в освітній простір зроблено фахівцями Відкритого міжна-

родного університету розвитку людини «Україна» та його регіональних інститутів. В публікаціях П. Таланчука, К. Кольченко, Г. Нікуліної, М. Чайковського висвітлюються принципи та особливості супроводу навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі. В роботах І. Терюханової, В. Пупишевої, В. Бондаря, І. Іванової, І. Калініченко, А. Колупаєвої, Л. Сердюк освіта розглядається як середовище сприяння інтеграції інвалідів в суспільство. Не зважаючи на високий інтерес науковців до означеної проблеми й наявність успішних прикладів її практичного вирішення, потребує подальших зусиль процес розробки моделі інтегрованого освітнього простору.

Вимоги, яким повинна відповідати ця модель, стосуються забезпечення для осіб з інвалідністю безперервності освітнього процесу як сукупності взаємопов'язаних етапів (школа – ЗВО – місце роботи), комплексний фаховий супровід на кожному з них. Прийняте Урядом 12 липня 2017 р. рішення щодо створення інклюзивно-ресурсних центрів передбачає охоплення їх послугами дітей з особливими освітніми потребами від 2 до 18 років й фактично не торкається студентів ЗВО.

Метою статті є визначення ключових завдань та організаційних засобів сприяння інтеграції студентів з інвалідністю в освітнє та соціальне середовище.

Виклад основного матеріалу. У ДНУ імені Олеся Гончара навчається 145 студентів з інвалідністю, з яких 58,6% – жінки, 41,4% – чоловіки. Кожен п'ятий проживає у гуртожитку, 12,3% наймають квартиру, 67,7% мешкають вдома. 83,4% студентів з інвалідністю навчаються на бюджеті, 16,6% – на контракті. Згідно умовам прийому на навчання до ЗВО абітурієнти з інвалідністю (крім тих, що мають право на вступні випробування у формі співбесіди), беруть участь у конкурсному відборі за іспитами та/або квотою-1, квотою-2 (Умови прийому, 2018: 34). Ті, хто за результатами ЗНО або вступного іспиту не зараховуються на бюджетні місця, отримують таку можливість на умовах договору. Особи з інвалідністю I, II груп, діти з інвалідністю віком до 18 років можуть бути переведені на вакантні місця державного (регіонального) замовлення

(Умови прийому, 2018: 39). Фактично такою можливістю може скористатися вкрай обмежена кількість студентів, що сприймається як порушення законного права на доступну вищу освіту. Крім того, студенти з інвалідністю, які навчаються на умовах договору, не можуть розраховувати на академічні та соціальні стипендії, що «не відповідає європейському принципу рівності умов в освіті» (Фініков, Шаров, 2014).

У вирішенні питання оплати навчання студентів з інвалідністю варто враховувати успішний досвід інших закладів освіти. Так, у Кіровоградському інституті розвитку людини створено можливість навчання таких студентів за кошти Фонду соціального захисту інвалідів (Пупишева, 2015: 61). У польському Ягеллонському університеті впроваджується Програма підтримки навчання студентів з вадами слуху, яка фінансується за рахунок Державного фонду реабілітації людей з інвалідністю. Програма «дозволяє студентам купувати спеціальні технічні засоби та наймати сурдоперекладачів, що дозволить гарантувати вступ до вищих навчальних закладів більшій кількості студентів із вадами слуху» (Таланчук та ін., 2004: 15).

Прогрес у розв'язанні проблеми матеріально-технічного забезпечення навчального процесу в інтегрованому освітньому середовищі сприятиме більшій готовності школярів з вадами здоров'я продовжувати навчання в ЗВО. На сьогодні націленість школярів з особливими освітніми потребами на вступ до ЗВО не є високою; такі висновки дозволяють зробити доступні дані щодо кількості студентів з інвалідністю у ЗВО I–IV рівнів акредитації: на початок 2017/2018 навчального року вона складала 13 216 осіб при загальній кількості студентів 1 538, 565 осіб (Кармазіна, 2018: 62). Таким чином, питома вага осіб з інвалідністю в структурі контингенту студентів дорівнювала лише 0,85% (в загальній структурі населення відповідного віку вона була суттєво вищою).

Передумови успішного входження випускників шкіл в новий освітньо-комунікаційний простір закладаються на шкільній лаві – через профорієнтаційну роботу педагогів, психологів, фахівців центрів профорієнтації, викладачів ЗВО. На сьогодні в Україні недостатньо налагодженими є партнерства, які моли б забезпечити поступовість переходу «школа – ЗВО». Така ланка є дуже важливою з точки зору пом'якшення стресу адаптації до нових умов навчання. Цільовою аудиторією інформаційно-консультативних заходів повинні бути не тільки випускники з особливими освітніми потребами, але й їх батьки. Доцільним

є створення центрів, на кшталт існуючих за кордоном (зокрема, в Польщі), які акумулюють відомості про школярів з інвалідністю, виступають базою для їх профдіагностики та профорієнтації, забезпечують підготовку фахівців супроводу, навчання і консультації для вчителів, розробку індивідуальних програм реабілітації.

Студенти з обмеженими функціональними можливостями, як правило, виявляють специфічне ставлення до тих проблем, які виникають в різних сферах життя на його черговому етапі. Націленість на продовження навчання в ЗВО актуалізує комунікативну бар'єрність – як особистісну, так й середовища інтегрування; специфіка психофізіологічного статусу позначається на ефективності засвоєння навчального матеріалу, рівні працездатності, стані соматичного здоров'я.

Серед можливих соціальних проблем, з якими стикаються представники даного контингенту – недостатня орієнтація в соціумі, низька соціальна активність, звичка до невимогливого ставлення, завищені уявлення про свої можливості; серед психоемоційних – низький рівень мотивації досягнення і самоактуалізації, відчуття втрати майбутнього; нерішучість, нерозвиненість самоконтролю, підвищена тривожність та інші (Таланчук та ін., 2004: 7). Зазначені особливості повинні бути предметом комплексної психодіагностичної, корекційної і соціально-реабілітаційної діяльності в умовах спеціалізованих інклюзивно-ресурсних центрів при закладах освіти. Фахівець супроводу інклюзивного навчання «може стати сполучною ланкою, що забезпечує координацію педагогів, спеціальних педагогів, психологів, інших фахівців на кожному етапі освітнього процесу» (Ступак, 2018: 182).

Найбільш розповсюдженою в середовищі студентів з інвалідністю, які навчаються в ДНУ, патологією є порушення опорно-рухового апарату (характерна для 30,3% обстеженого контингенту). З зв'язку з цим нагальним є питання подальшого облаштування корпусів університету та прилеглої території пандусами, підйомниками, входів – автоматичними дверима. На сьогодні переважна кількість університетських споруд залишаються архітектурно недоступними для осіб з інвалідністю. Навчально-методичний супровід освітнього процесу для студентів, які відчують складнощі в пересуванні, потребує включення у навчальні плани таких видів занять і форм контролю, які передбачають виконання завдань і складання звітностей дистанційно. Конструктивним нововведенням, запропонованим кіровоградськими фахівцями, є організація он-лайн-практики для студентів з інвалідністю (Пупишева, 2015: 61).

У структурі діяльності таких структурних підрозділів ДНУ, як психологічна служба, профспілковий комітет, юридична клініка та інші, робота зі студентами-інвалідами, на жаль, фактично не представлена. Спрямовані на них заходи мають, переважно, спорадичний характер, що не забезпечує сталого ефекту. Фактично спектр послуг і особливих прав, якими вони користуються (на постійній основі) у порівнянні з іншими студентами, обмежується соціальними виплатами (причому останні стосуються лише тих студентів, які навчаються за державні кошти). Навіть облік студентів з обмеженими функціональними можливостями до недавнього часу охоплював виключно бюджетників, адже на тих, хто навчається за контрактом, не розповсюджується право одержувати так звану соціальну стипендію. В цілому ж, можна констатувати, що відсутність у ЗВО окремого структурного підрозділу по роботі зі студентами з інвалідністю перешкоджає реалізації комплексного підходу до розв'язання їх проблем – освітніх, психологічних, медичних, юридичних, трудових.

Досвід впровадження комплексних моделей супроводу навчання студентів з обмеженими функціональними можливостями в інших ЗВО дозволяє виділити такі складові супроводу: спеціалізований технічний супровід навчання; педагогічний, психологічний, соціальний супровід; організація позааудиторної роботи студентів; тьюторська підтримка, професійна адаптація та реабілітація, медико-реабілітаційний та фізкультурно-спортивний супровід [Система супроводу, 2014]. Жоден з цих напрямків не буде максимально дієвим, якщо не спиратиметься на інте-

гровану інформаційну базу суб'єктів освітнього процесу, які мають функціональні обмеження. Статус особи з інвалідністю та нозологію слід відображати в ЕДЕБО поряд з іншими особовими даними учня-абітурієнта-студента. Доцільною також вважаємо організацію інформаційного обміну між базами даних лікувально-медичних закладів і ЗВО щодо студентів з вадами здоров'я для подальшої розробки індивідуальних програм супроводу навчання. Залежно від виду нозологій визначатиметься перелік необхідних дидактичних та методичних матеріалів, комп'ютерних програм, індивідуальних психокорекційних і реабілітаційних заходів, плануватиметься позааудиторна робота студентів, заходи з підвищення інформаційної, комунікативної, архітектурної доступності освітньої інфраструктури.

Висновки. Успішність інтеграції в освітнє і соціальне середовище студентів з інвалідністю визначається системою чинників різного рівня й характеру. Поряд з найбільш загальними інституційними умовами важливу роль відіграє запровадження у структурі закладів освіти різного рівня спеціалізованих функціональних підрозділів із забезпечення начально-реабілітаційного супроводу студентів з інвалідністю. Інклюзивно-ресурсні центри координуватимуть роботу всіх структурних підрозділів ЗВО з освітньо-професійної підготовки студентів з інвалідністю, створюватимуть умови для її належного кадрового забезпечення, для співпраці ЗВО з фахівцями інших закладів та установ, громадських організацій з метою ефективного виконання покладених на них завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: статист. збірн. / Відп. за вип. О. О. Кармазіна. К. : Держ. служба статистики України, 2018. 77 с.
2. Кольченко К. О., Нікуліна Г. Ф. Концептуальні підходи до впровадження інклюзивної освіти у вищих навчальних закладах. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: збірн. наук. праць. 2013. № 10 (12). С.12–21.
3. Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: аналіт. звіт / За заг. ред. Т. В.Фінікова, О. І.Шарова. К. : Таксон, 2014. 144 с.
4. Пушишева В. Я. Інноваційні технології у навчанні осіб з обмеженими фізичними можливостями. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: збірник наукових праць. 2015. № 12–14. С. 52–64.
5. Система супроводу навчання студентів із інвалідністю. URL: http://gorlivka.uu.edu.ua/suprovid_navchannya.
6. Ступак В. В. Взаємодія інклюзивно-ресурсних центрів та закладу вищої освіти в системі професійної підготовки фахівців інклюзивної сфери. Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери: збірн. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (15-16 листоп. 2018 р., м. Ніжин) / За заг. ред. С. Борисюк та О. Лісовця. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 188 с.
7. Таланчук П. М., Кольченко К. О., Нікуліна Г. Ф. Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі: навчально-методичний посібник. К. : Соцінформ, 2004. 128 с.
8. Умови прийому на навчання до закладів вищої освіти України в 2019 році: Наказ Міністерства освіти і науки України від 11 жовт. 2018 р. № 1096. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Новини/2018/12/28/priyomu-2019>.

REFERENCES

1. Zakhyst ditei, yaki potrebuut osoblyvoi uvahy suspilstva [Protection of children in need of special attention of the society]: statystychnyi zbirnyk. Kyiv: State Statistics Service, 2018. 77 p. [In Ukrainian].
2. Kolchenko K. O., Nikulina H. F. Kontseptualni pidkhody do vprovadzhennia inkliuzyvnoi osvity u vyshchyykh navchalnykh zakladakh [Conceptual approaches to the implementation of inclusive education in higher education institutions]. Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy: zbirnyk naukovykh prats. 2013. № 10 (12). Pp. 12–21 [In Ukrainian].
3. Monitorynh intehratsii ukrainskoi systemy vyshchoi osvity v Yevropeiskyi prostir vyshchoi osvity ta naukovoho doslidzhennia [Monitoring the integration of the Ukrainian higher education system into the European space of higher education and research]: analitychnyi zvit. Kyiv : Takson, 2014. 144 p. [In Ukrainian].
4. Pupyshcheva V. Y. Innovatsiini tekhnolohii u navchanni osib z obmezhenymy fizychnymy mozhlyvostiamy [Innovative technologies in the training of persons with disabilities]. Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy: zbirnyk naukovykh prats. 2015. № 12-14. Pp. 52-64 [In Ukrainian].
5. Systema suprovodu navchannia studentiv iz invalidnistiu [System of support for students with disabilities]. URL: <http://gorlivka.uu.edu.ua/suprovid> [In Ukrainian].
6. Stupak V. V. Vzaiemodiia inkliuzyvno-resursnykh tsentriv ta zakladu vyshchoi osvity v systemi profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv inkliuzyvnoi sfery [Interaction of inclusive-resource centers and institutions of higher education in the system of vocational training of specialists of the inclusive sphere]. Partnerska vzaiemodiia u systemi instytutiv sotsialnoi sfery. Nizhyn: Publishing house of M. Gogol University, 2018. 188 p. [In Ukrainian].
7. Talanchuk P. M., Kolchenko K. O., Nikulina H. F. Suprovid navchannia studentiv z osoblyvymy potrebamy v intehrovanomu osvitnomu seredovyschi [Supporting the training of students with special needs in an integrated educational environment]: navch.-metodychn. posib. Kyiv : Sotsinform, 2004. 128 p. [In Ukrainian].
8. Umovy pryiomu na navchannia do zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy v 2019 rotsi [Conditions for admission to the higher education institutions of Ukraine in 2019]: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 11 zhovt. 2018 r. № 1096. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Novyny/2018/12/28/priyomu-2019> [In Ukrainian].